

XVI. YÜZYIL MUSHAF GÜLLERİNİN SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ÜÇ KUR'AN-I KERİM KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Ayşe TANRIVER CELASİN¹

ÖZET

İlahî metin içeren mushafların bezenmesi, sanatkârın yaratıcısına olan sevgi, hürmet ve saygısını sunma ihtiyacı ile doğmuş, o eseri eline alan okuyucuyu cezbetme arzusu ile 7. yüzyıldan itibaren gelişerek devam etmiş, 16. yüzyıl Osmanlı sarayında da en üst seviyeye ulaşmıştır. Mushaflar, mânâ bütünlüğünün korunması, okuyana yâhut ezberleyene kolaylık sağlaması cihetinden bölümlere ayrılmıştır. Ayrılmış olan bu yerlere, tezhip sanatının gelişmesi ile birlikte işlenen rozet şeklindeki bezemelere mushaf gülü adı verilmiştir. En erken örneklerine Emevî ve Abbasîler zamanında yazılmış mushaflarda rastladığımız güller, her dönemde farklılıklar göstererek günümüze kadar gelmiştir. Motif ve desen anlayışının en olgun halinin yaşandığı, işçilik kalitesinin en çok geliştiği dönem olması nedeniyle, bu araştırmada XVI. yüzyıl mushaf gülleri konu edinilmiştir. Hamse, aşere, hizip, cüz ve secde gülü şeklinde isimlendirilen bu tür bezemeleri örneklendirmek için Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan, Hamidiye 5, Nuruosmaniye 17 ve Laleli 16 envanter numaralı eserler seçilmiştir. Mushaflar baştan sona taranarak, mevcut güller tesbit edilmiş, sayfa içindeki konumları, görevleri ve tezhip özellikleri belirlenmiştir. Tezhip teknikleri ve uygulama şekilleri hakkında bilgi verilerek günümüzdeki kullanım şekilleri ile karşılaştırılmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında 16. yy mushaf gülleri ile ilgili sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk sanatı, tezhip, mushaf, mushaf gülü

RESEARCH OF THE XVITH CENTURY KORAN ROSES WITHIN THREE KORANS IN SÜLEYMANİYE LIBRARY

ABSTRACT

XVIth century is the golden age of illumination art. In this period, in which, classical illumination style of Korans had emerged, it can be seen that specific patterns had been used for Koran rose designs. The manuscripts,

¹ Öğretim Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, 32200, Isparta, TÜRKİYE, tanriverayse@hotmail.com

in Süleymaniye library, numbered as Hamidiye 5, Laleli 16 ve Nuruosmaniye 17 indicate most beautiful, artistic samples for this group of ornamentations named as “hamse gülü”, “aşere gülü”, “hizip gülü”, “cüz gülü” and “secde gülü”. During the study these Korans were carefully browsed, existing roses and the placement, function on the page, illumination specialities of these roses were determined. Although there is no “hamse gülü” in the Koran numbered as Laleli 16, “aşere gülü”, “hizip gülü”, “cüz gülü” and “secde gülü” can be seen in all three Korans. But they exist in different numbers. These roses, that had been ornamented with the technics of “classical illumination” and “zer-ender-zer”, and long “tığ”s were drawn with the technic of “çift tahrir”. It can be seen that a specific design had been made for each Koran rose and these designs are repetitive throughout the Korans. besides the repetition of designs there is color and workmanship unity.

Keywords: Turkish art, illumination, Koran, Koran rose

A. GİRİŞ

İlahî metin içeren mushafların bezenmesi, sanatkârın yaratıcısına olan sevgi, hürmet ve saygısını sunma ihtiyacı ile doğmuş, o eseri eline alan okuyucuyu cezbetme arzusu ile VII. yüzyıldan itibaren gelişerek devam etmiştir. Mushaflar, mânâ bütünlüğünün korunması, okuyana yâhut ezberleyene kolaylık sağlaması açısından kısımlara ayrılmıştır. Ayrılmış olan bu yerlere, tezhip sanatının gelişmesi ile birlikte işlenen rozet şeklindeki bezemelere “mushaf gülü” adı verilmiştir. En erken örneklerine Emevî ve Abbasiler zamanında yazılmış mushaflarda rastladığımız güller, her dönemde farklılıklar arz ederek günümüze kadar gelmiştir. Motif ve desen anlayışının en olgun halinin yaşandığı, işçilik kalitesinin en çok geliştiği dönem olması nedeniyle, bu araştırmada XVI.yy tercih edilmiştir. Tezhip sanatı ile ilgili hazırlanmış kaynakları taradığımızda “mushaf gülleri” ile ilgili yapılmış çalışmaların yetersizliği dikkat çekmektedir. Özellikle bütün bir mushaf tezyinatı ile ilgili yazılmış tezlerde, mushaf gülleri ile ilgili yazılmış bilgilere rastlamaktayız. Ancak bu bilgiler, genel bir tanımlama ve birkaç görsel örneğin analizinden öteye geçmemektedir. Çiçek Derman’ın “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”², isimli makalesinde mushaf güllerine değinilmiş, Mine Esiner Özen’in “Türk Tezhip Sanatı” isimli kitabında³ mushaf gülleri terminolojik olarak tanımlanmış ve görsel teryallerle ifade edilmiştir. Ayşe Tanrıver’in yapmış olduğu “Türk Tezhip Sanatında XIV-

² Çiçek, Derman, “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c.46, S.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar, Ankara, 2010

³ Mine Esiner Özen, *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap, İstanbul, 2003

XVI.Yüzyıl Mushaf Gülleri"⁴ isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinde mushaf gülleri, tipolojik olarak sınıflandırılmış ve yüzyıllar arasında meydana gelen değişikliklerin karşılaştırması yapılmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan XVI.yy'a tarihlenmiş üç Kur'an-ı Kerim, dönem özelliklerini taşıması münasebeti ile araştırma kapsamına alınmıştır. Bu eserlerin envanter numaraları Hamidiye 5, Laleli 16, Nuruosmaniye 17'dir. Makalenin tablo ve resim yazılarında, Hamidiye 5 numaralı eser için SK H. 5, Laleli 16 için, SK L. 16, Nuruosmaniye 17 için de SK NO. 17 kısaltmaları kullanılacaktır. SK H. 5 numaralı eser, Yâkut Musta'sımî tarafından 1289 tarihinde yazılmasına rağmen tezhibi XVI. yy. Osmanlı nakkaşhanesine aittir⁵. Laleli 16, 1582 tarihinde Ahmed b. Pir Muhammed b. Şükrullah, Nuruosmaniye 17, 1583'te hattat ez-Zemaşşeri-Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed tarafından yazılmıştır. Mushaf güllerinin, mushafın bölünme yerlerini madalyon şeklinde tezyinî olarak belli etmek ve sayfanın hâşiyeye boşluğunda bulunmak gibi iki temel özelliği vardır. Süreler durak, hamse, aşere ve secde gülleri ile cüzler ise hizip, nısıf ve cüz gülleri ile bölünmüşlerdir. Sürelerde âyetler sayılarak, cüzlerde ise sayfalar sayılarak mushaf güllerinin yerleri tesbit edilir. Sürelerde her âyetin sonuna durak, beşinci âyetin hizasına sayfa kenarına hamse, onuncu âyetin sayfa kenarındaki hizaya aşere gülü tezyin edilir. Secde gülleri yalnızca secde âyetlerinin bulunduğu sayfa kenarlarına işlenir. Cüzlerin başlangıç sayfasına cüz gülü, 1/4'lik kısmına hizip gülü, 1/2'lik kısmına nısıf gülü yerleştirilir. Kur'an-ı Kerimler'de her Mushaf gülü için bir tasarım hazırlanmış ve eser boyunca bu desen tekrarlanmıştır.

B. SÜRELERİN BÖLÜNMESİNDE KULLANILAN MUSHAF GÜLLERİ

Terim olarak süre, Kur'an-ı Kerim'in en küçüğü üç, en büyüğü iki yüz seksen altı âyetten meydana gelen ve İhlas, Fatiha, Nur gibi ayrı ayrı isimleri olan yüz on dört bölümden herbiri mânâsında kullanılmaktadır.⁶ Sürelerin bölünümünde âyet sayısı önemli rol oynar. Her âyet bitimine nokta vazifesi görmesi için durak bezemesi yapılır. Her beşinci âyet hizasına hamse gülü, her onuncu âyet hizasına aşere gülü ve her secde âyetinin hizasına da secde gülü işlenir.

⁴ Ayşe Tanrıver, "Türk Tezhip Sanatında 14-16. Yüzyıl mushaf Gülleri" Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007

⁵ XIII-XIV yüzyıllarda Yâkut el- Musta'sımî, Argun Kâmil, Abdullah Sarafî, Yahyâ es-Sufî tarafından yazılmış ve 1555-1565 yılları arasında saray nakkaşhanesinde yenileme yapıldığı tesbit edilen eserlerden birisidir. (Zeren Tanındı, "13-14. yüzyılda Yazılmış Kur'anların Kanuni Zamanında Yenilenmesi", *Topkapı Sarayı Yıllık I*, İstanbul, 1986, s. 141)

⁶ Ayverdi, a.g.e., c.3, s.2681

1. Durak

Ayet sonlarına konan ve Kur'an-ı Kerim okunurken kısa süreli olarak durulması gereken yerlere yapılan tezyîni noktalara durak denir⁷. Duraklar, âyet sonlarını göstermenin yanı sıra yazının biteviyeliğini ortadan kaldırarak gözü dinlendirir ve sayfayı bezerler⁸. Duraklar, hâşîye boşluğunda değilde metin içinde bulunduğu halde, mushaf bölünmelerinde temel bir ayırıcı görev üstlendiği için mushaf gülleri kapsamına alınmıştır. Hz. Osman zamanında yazılmış olan mushaflarda durak işareti bulunmazken, Emevîler zamanında âyet sonlarına ilâve edilen duraklar, üç noktanın üçgen oluşturacak şekilde bir araya gelmesinden müteşekkildir. XIV-XVI. yüzyıllarda durak motifleri son derece sade işlenmiştir. Hattâ XVI. yüzyılın ihtişamlı zamanlarında bile duraklar gayet yalındır. Daire şeklinde sürülmüş sıvama altın tahrirlenerek penç motifine dönüştürülmüştür. Erken dönem mushaflarda âyetlerin arasında mesafe bırakılmadığı için duraklar yazı üzerindeki boşluğa bezenmiştir. Nitekim Hamidiye 5 numaralı eser, XIII. yüzyılda yazıldığı için âyet araları açık değildir. Bu nedenle duraklar satırın üzerinde, daire şeklinde sürülmüş ve parlak parlatılmış sıvama altın, fırça ile altıya bölünerek şeş-hâne durak yapılmıştır (Resim 1, Çizim 1). Laleli 16'da ise sıvama altın parlak parlatılarak helezonî durak işlenmiştir. Ancak âyet araları yeterince açık olmadığı için duraklar satırın 5 mm. kadar üzerinde kalmıştır (Resim 2, Çizim 2). Nuruosmaniye 17'de de tıpkı Hamidiye 5'deki gibi şeş-hâne duraklar mevcuttur. Ancak bu eser XVI. yüzyılda yazıldığı için âyet araları açıktır ve durağı 1/3'i mıstar üzerine oturmuştur (Resim 3, Çizim 3).

2. Hamse Gülü

Hamse, Arapça beş mânâsına gelirken, sûrelerde her beş âyette bir, satır hizasında hâşîye (bir sayfanın kenarlarına veya altına, metnin herhangi bir noktası ile ilgili olarak yazılan açıklama ve ekleme çıkma) boşluğuna yapılan tezyîni madalyon formundaki bezemelere de hamse gülü adı verilir⁹. XIII-XIV. yüzyıla kadar hamse gülü; metin içinde yarım yâhut tam damla şeklinde hamse durağının hizasında hâşîye boşluğuna armudî formda işlenmiştir. XV-XVI. yüzyıllarda metin içindeki damla şeklindeki hamse duraklarına artık rastlanmamakla birlikte armudî formdaki hamse gülü tezyînattaki yerini korumaya devam etmiştir. Hamse gülü, Laleli 16'da bulunmazken, Hamidiye 5 numarada 5 adet, Nuruosmaniye 17'de 14 adet mevcuttur. Bu yüzyılda işlevselliğini kaybetmeye başlayan hamse gülünün yazma eserlerdeki mevcudiyeti oldukça azalmış, XVII. yüzyılda ise mushaf

⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, c.1, s.509

⁸ Çiçek Derman, "Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi", *Türkler*, c.12, YTY, Ankara, s.292

⁹ Çiçek, Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı" Osmanlı, c.11, YTY, Ankara, 1999, s.109

tezhibinden tamamen çıkmıştır. Sayfanın hâşiye boşluğunda aynı aks üzerinde bulunan hamse gülleri, içinde bulunduğu mushafın bezeme özellikleri ile paralellik göstermektedir. Hamidiye 5 numaradaki armudî formdaki hamse gülü sıvama altın üzerine serbest rûmî deseninin bulunduğu kısımda hamse ibaresi tevki hattı ile yazılmıştır. Bu alan etrafı yaprak motifi ile çerçevelenmiştir. Uzun lâpis çift tahrir tığ dikkat çekicidir (Resim 4, Çizim 4). Nuruosmaniye 17'de ise tevki hamse yazısı üstübeç mürekkebi ile lâpis lâzuli zemin üzerine yazılmış, etrafı sıvama altın üzerine yaprak deseni ile çerçevelenmiştir. Sıvama altın üzerine tahrirlenen yaprak motifi üzerine, hatayî serbest desen pembe ve mavi ile renklendirilmiş ve desen uzun çift tahrir lâpis renkli tığ ile sonlandırılmıştır (Resim 5, Çizim 5). Her beş âyette bir hamse gülü tezyîn edilse, bir mushafta 631 adet hamse gülü bulunması gerekirdi.

3. Aşere Güllü

Aşere, Arapça on mânâsında kullanılırken, aşere gülü, mushaflarda her on âyette bir, sayfa kenarındaki boşluğa yapılan madalyon formundaki bezemelere denir. Kur'an-ı Kerim'i öğrenme ve ezberleme çalışmalarında kolaylık sağlaması için sûreler, onar âyetlik kısımlara ayrılmıştır. Ta'şir denilen bu kısımların bitimine aşr kelimesinin ilk harfi olan "ayın" konulmuş ve bu harf bir aşrın bittiğini ve diğer aşrın başladığını gösteren bir işaret olmuştur¹⁰. Ayın harfi ile birlikte aşr işareti olarak aşere gülleri de kullanılmıştır. Aşere gülünün ilk örneklerine IX-X. yüzyıllarda rastlanmaktadır. Mushaflarda her on âyet bitimine işlenen irice daire şeklindeki aşere durağının hizasına, yine daire şeklinde işlenmiş aşere güllerine rastlamak mümkündür. Aşere durakları XIV. yüzyıldan itibaren mushaflarda bezeme elemanı olarak kullanılmazken, aşere gülleri XVI. yüzyıl sonlarına kadar mushaf bezemesindeki yerini korumuştur. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren yazılmış ve günümüz matbuu mushaflarında aşere gülüne rastlanmamaktadır. Ayetlerin uzunluğu ve kısalığı dikkate alınmadan her on ayette bir aşere gülü yapılıyorsa, bir mushafta, 567 adet aşere gülü bulunması gerekirdi. Aşere gülü, Hamidiye 5'te 497, Laleli 16'da 418, Nuruosmaniye 17'de 543 adet bulunmaktadır. Bu yüzyılda aşere güllerinin işlevselliği hâlen devam etmekte olup, özellikle mushafın başlarında, âyetlerin ve sûrelerin uzun olması münasebetiyle aşere gülleri yerli yerinde kullanılmıştır. Mushafın sonlarına doğru sûre ve âyetler kıaldıkça, aşere güllerinin bulunması gereken yerlerden ziyâde sayfadaki âhengi korumak için, sadece bezeme unsuru olarak kullanıldığı da gözlenmiştir.

Hamidiye 5 numaradaki eserin aşere gülü klasik tezhip tekniği ile işlenmiştir. Aşere ibaresi lâpis lâzuli zemin üzerine üstübeç mürekkebi

¹⁰ Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerif", *DİA*, c.4, TDV, İstanbul, 1991, s.24

kullanılarak yazılmıştır. Yazı etrafı hatayî grubu motiflerle çerçevelemiş olup, tasarım lâpis renkli uzun çift tahrir tığ ile bitirilmiştir (Resim 6, Çizim 6). Laleli 16 numaralı eserin aşere gülü armudî formda olup, iç kısmında sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile aşere ibaresi tevki hat ile yazılmıştır. Yazının etrafı lâpis iplik ile çevrelenip dışı sıvama altın üzerine turkuaz yapraklar tahrirlenmiştir. Yaprakların aralarına kırmızı noktalar konulmuş ve tasarım uzun çift tahrir lâpis renkli tığ ile sonlandırılmıştır. (Resim7, Çizim 7). Nuruosmaniye 17 numaralı mushafın aşere gülü daire formunda olup, üstübeç mürekkebi ile yazılmış aşere ibaresi lâpis rengi üzerine yazılmıştır. Bu kısım sıvama altın üzerine tahrirlenmiş içiçe kapanan yapraklarla çerçevelemişdir. Yaprakların üzerine pembe ve mavi renkli hatayî grubu motiflerden oluşan desen klasik tezhip tekniği ile işlenmiştir. Desen, lâpis renkli çift tahrir uzun tığ ile bitirilmiştir (Resim 8, Çizim 8). Her üç eserde de aşere gülü tezyînâtında belirlenen bir tasarım renk değiştirilerek mushaf boyunca tekrarlanmıştır.

4. Secde Gülü

Okuyanın ve dinleyenin secde etmesinin gerekli olduğu secde âyetlerinin hizasına, hâşiye boşluğuna yapılan madalyon şeklindeki bezemelere secde gülü denir. Bir mushafta 14 adet secde âyeti bulunmaktadır. Bunlar sırası ile; A'raf, 7/206; Ra'd, 13/15; Nahl, 16/50; İsrâ, 17/107; Meryem, 19/58; Hacc, 22/18; Furkan, 25/60; Neml, 27/60; Secde, 32/15; Sad, 38/24, Fussilet, 41/37; Necm, 53/62; İnşikâk, 84/20; Alâk, 96/19¹¹ Hz. Osman zamanında hazırlanmış mushaflarda secde işareti bulunmazken¹², XIII-XIV. yüzyıl mushaflarında, sadece secde âyetinin hizasında hâşiye boşluğunda, Arapça *secde* ibâresi bulunmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren secde gülleri mushaflardaki yerini almaya başlamış ve günümüz matbuu mushafları da dâhil olmak üzere varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Hamidiye 5 numaralı eserde 5 adet secde gülü mevcut olup diğer secde âyetleri yazı ile belirtilmiştir. Laleli 16 ve Nuruosmaniye 17 numaralı eserlerde 12'şer adet secde gülü mevcuttur. Her ikisinde de 2'şer adet eksik secde gülü vardır. Üç eserde de secde gülleri için bir tasarım hazırlanmış ve mushaf boyunca tekrarlanmıştır. Hamidiye 5 numaralı eserin secde gülü armudî formda olup, secde ibaresi sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Yazı etrafına lâpis renk ile ince arasuyu çekilmiş ve üzeri “-“motifi ile bezenmiştir. Desenin dış kısmına sıvama altın üzerine yaprak motifi yapılmıştır. Aralarına kahverengi ile renk konulmuş ve uzun lâpis tığ üzerine nokta ve çizgilerle bezeme yapılmıştır (Resim 9, Çizim 9). Laleli 16 numaralı eserin secde gülünde, secde ibaresi sıvama altın üzerine

¹¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992, s.154

¹² Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.46

üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Dışında ise rûmî ve hatayîli desen 1/4 simetrikli olarak klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile işlenmiştir. Desen lâpis renkli uzun tığ ile tamamlanmıştır (Resim 10, Çizim 10). NO 17 numaralı eserde bulunan secde gülü eşkenar dörtgen formunda olup, secde ibaresi sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Hatayî ve rûmî motiflerinden oluşan 1/4 simetrikli olarak klasik tezhip tekniği ile işlenmiştir. Lâpis rengi uzun tığ çift tahrir tekniği ile işlenmiştir (Resim 11, Çizim 11).

C. CÜZLERİN BÖLÜNMESİNDE KULLANILAN MUSHAF GÜLLERİ

Cüz, Kur'an-ı Kerim'in bölündüğü otuz kısımdan herbirine verilen isimdir¹³. Günümüz Mushaflarında bir cüz on yapraktan meydana gelmekle birlikte yazma mushaflarda bu sayı değişmektedir. Yazı karakteri, kalem kalınlığı, mîstar sayısı, sayfa büyüklüğü cüz uzunluğunu etkileyen faktörler arasındadır. Bir cüz dört eşit parçaya hizip gülü, iki eşit parçaya nısıf gülü tarafında bölünür. Cüz gülleri her cüzün başlangıcına işlenir ve kimi zaman üzerinde kaçıncı cüz olduğuna dâir rakam bulunur.

1. Hizip Gülü

Arapça bir kelime olan hizip, topluluk içinde ayrı bir grup teşkil eden küçük topluluk mânâsında kullanılırken, hizip gülü mushaflarda, bir cüzü 4 eşit parçaya ayıran madalyon şeklindeki bezemelerdir. Her bir cüzde 3 adet hizip gülü bulunur. Eğer mushafta nısıf gülü bulunuyorsa hizip gülü sayısı ikiye düşer. XIII-XIV. yüzyıl mushaflarında görülmeye başlanan hizip gülünün yaygın kullanımı XV. yüzyıldan itibaren olmuştur. Günümüze kadar varlığını devam ettiren hizip güllerinin en ihtişamlıları XVI. yüzyılda işlenmiştir. Hizip gülü, Hamidiye 5'te 59, Laleli 16'da 77, Nuruosmaniye'de 63 adet bulunmaktadır. Bir cüzü 4 eşit parçaya bölen hizip güllerinin sayısı bir mushafta 90 adet olmalıdır. Eğer nısıf gülü mevcutsa bu sayı 60'a düşer. Diğer mushaf güllerinde olduğu gibi hizip gülünde de bir desen belirlenmiş ve eser boyunca bu tekrarlanmıştır. Hamidiye 5 numaralı eserde bulunan hizip gülü, eşkenar dörtgen formunda olup, ortasında sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile hizip ibaresi yazılıdır. Tasarımın dış kısmı ise 1/4 simetrikli rûmî ve hatayîli motiflerinden oluşmuş, klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği kullanılarak işlenmiştir. Uzun lâpis renkli tığ ile gül bezemesi tamamlanmıştır (Resim 12, Çizim 12). Laleli 16 numaralı eserde bulunan hizip gülü, daire formunda olup, sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile "hizib" ibaresi yazılıdır. Dışında ise klasik tezhip ile hatayî grubu motifler işlenmiştir. Uzun lâpis rengi tığ ile gül bezemesi tamamlanmıştır (Resim 13,

¹³ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, c.1, s.509

Çizim 13). Nuruosmaniye 17 numaralı eserde bulunan hizip gülü, eşkenar dörtgen formunda olup, ortasında sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile hizip ibaresi yazılıdır. Dış kısmında 1/4 simetrikli rûmî ve hatayîli motiflerden oluşan desen, klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği kullanılarak işlenmiştir. Bezeme uzun lâpis rengi tığ ile tamamlanmıştır (Resim 14, Çizim 14).

2. Nısif (nısf) Gülü

Arapça bir kelime olan nısif, yarı, yarım, nim mânâsında kullanılırken¹⁴, nısif gülü mushaflarda bir cüzü iki eşit parçaya ayıran madalyon şeklindeki bezemeler olarak tanımlanmaktadır. Mushaflarda nısif gülü ya da renkli mürekkeplerle yazılmış Arapça *nısf* ibâesine XV. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Nısif gülü, yarım cüzün göstergesi olarak, yatay ve dikey aks üzerinde yarıdan bölünmüş cüz gülü ile ifade edilmiştir. XV. yüzyıldaki nısif gülleri, yatay aks üzerinde yarıdan bölünmüş cüz gülü olarak tezhip edilmişken, XIX. yüzyıla ait Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu, nr. 188'de bulunan bir mushafta, dikey aks üzerinde 1/2 cüz gülü, nısif gülü olarak tezhip edilmiştir. Bu eser Prof. Çiçek Derman tarafından 21 Eylül 2006 tarihinde Ciepo-17 Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur. Nısif gülü daha çok XV. yüzyılda tezhip edilmiş mushaflarda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim seçilen bu üç eserde de nısif gülü bulunmamaktadır.

3. Cüz Gülü

Mushafın, otuz eşit parçaya bölünmesi ile oluşan ve bu parçaların başladığı yerleri belli edebilmek için yapılan madalyon şeklindeki bezemelere cüz gülü denir. Bir mushafta otuz adet cüz bulunurken 29 adet cüz gülü mevcuttur. Bunun nedeni, birinci cüz başlangıcında tam sayfa olarak bezenen serlevha tezhibinin bulunmasıdır. Cüzlerin içeriği değişmez ancak çeşitli etkenlere bağlı olarak sayfa sayısı değişebilir. Kullanılan yazı cinsi, kalem kalınlığı, satır sayısı ve sayfa düzeni cüzlerde bulunan sayfa sayısını tayin eder. Nesih yazı cinsini mushaf yazısı olarak kullanan Şeyh Hamdullah ile birlikte mushafların standart ölçüleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Hâfız Osman'ın (1642/1698) yazdığı mushaflar, ölçü açısından son şeklini almış ve ilki 1871 yılında olmak üzere basılmıştır. Bugün kullanmakta olduğumuz matbu mushafların bir kısmı Hâfız Osman hattı ile yazılmıştır¹⁵. XIII. yüzyıla ait mushaflardaki cüz gülleri kare, dikdörtgen ve daire formunda yapılırken her bir cüz gülü diğerinden farklı tasarlanmaya çalışılmıştır. XV. yüzyılda cüz gülleri genellikle yatay şemse formunda ve hep aynı tasarım kullanılarak tezhip edilmiştir. XVI. yüzyıla ait müzehhep mushaflarda, cüz gülleri, dönem özelliklerini taşıyan üslupta tezhip edilerek aynı tasarım kimi mushafta aynen tekrar edilirken kimi mushafta renk ve teknik değiştirilerek veya farklı bir tasarımla bezeme zenginliği sağlanmaya

¹⁴ Ayverdi, a.g.e. c.2, s.2345

¹⁵ Muhittin Serin, "Mushaf", *DİA*, c.31, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 251

çalışılmıştır. Cüz gülleri, XV. yüzyıldan itibaren mushafalarda yerini almış ve günümüz matbuu mushafalarında da varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Cüz gülü bir mushafta 29 adet bulunması gerekirken, Hamidiye 5'te 27, Laleli 16'da 26, Nuruosmaniye 17'de 29 adet bulunmaktadır. Her mushafta belirlenen cüz gülü deseni mushaf boyunca tekrarlanmıştır. Hamidiye 5 numaralı eserin cüz gülü armudî formda olup, iç kısımda, sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile cüz gülü ibaresi yazılıdır. Tasarımın dış kısmında ise rûmî ve hatayîli motiflerden oluşan desen 1/4 simetrik olarak işlenmiştir. Klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile bezenen Mushaf gülü uzun lâpis rengi tığ ile tamamlanmıştır (Resim 15, Çizim 15). Laleli 16 numaralı eserin cüz gülü, daîrevî formda olup, ortasında sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile “cüz” ibaresi yazılmıştır. Dış kısmında ise rûmî ve hatayîli desen 1/16 simetrik olarak klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile işlenmiştir. Uzun lâpis renkli tığ çift tahrir tekniği ile işlenmiştir (Resim 16, Çizim 16). Nuruosmaniye 17 numaralı eserin cüz gülü eşkenar dörtgen formunda olup, ortasında sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi ile cüz ibaresi yazılmıştır. Tasarımın dış kısmında rûmî ve hatayîli motiflerden oluşan desen, klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile işlenmiştir. Mushaf gülünün tasarımı uzun lâpis rengi tığ ile tamamlanmıştır (Resim 17, Çizim 17)

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 5, Laleli 16 ve Nuruosmaniye 17¹⁶ envanter numaralı XVI. yüzyıla ait mushaf baştan sona taranarak her eserde, hangi tip mushaf gülünden kaç adet bulunduğu tesbit edilmiştir. İncelenen Mushafaların hiçbirinde nısıf gülü bulunmazken hamse gülü sadece laleli 16 numaralı mushafta yer almamaktadır. Buna karşılık aşere, secde, hizip ve cüz güllerinin incelediğimiz tüm mushafalarda görülmektedir. (Tablo 1)

¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 17 envanter numaralı bu eser, mushaf olduğu halde, Kıt'a min Tefsîr'l-Keşşaf ismi ile kayıt edilmiştir.

Tablo 1. Hamidiye 5, Laleli 16 ve Nuruosmaniye 17’de mevcut mushaf güllerinin isim ve sayıları.

Süleymaniye Kütüphanesi	SK H. 5 Hattatı: Yâkut-el Musta’sımî (688/1289)	SK L. 16 Hattatı: Ahmed b.Pir Muhammed b. Şükrullah (990/1582)	SK NO. 17 Hattatı: Ez-Zemahşeri-Ebu’l- Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (991/1583)
Hamse gülü	5 adet	Yok	14 adet
Aşere gülü	497 adet	418 adet	543 adet
Secde gülü	5 adet	12 adet	12 adet
Hizip gülü	59 adet	77 adet	63 adet
Nısf gülü	Yok	Yok	Yok
Cüz gülü	27 adet	26 adet	29 adet

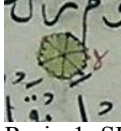
Mushaf gülleri buldukları yer ve görevlerine göre isim alırlar. Sürenin bölünümünde kullanılanlar durak, aşere, hamse ve secde gülü, cüzlerin bölünümünde kullanılanlar, hizip, nısf ve cüz gülü olarak adlandırılır. Duraklar her âyet sonuna, metin içine konulurken, sürenin başından itibaren beşinci âyet hizası sayfa kenarına hamse gülü, onuncu âyet hizası sayfa kenarına aşere gülü tezyin edilir. Süre sonuna kadar da aşere ve hamse gülleri işlenir. Ancak mushafın sonuna doğru âyet ve sûreler kısaldığı için bu tip güllerin tam yerine işlenmesinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Hamidiye 5, Laleli 16 ve Nuruosmaniye 17’de bulunan Mushaf güllerinde; Özellikle durak, secde ve cüz gülleri yerli yerinde bulunurken, hizip, aşere ve hamse güllerinin yerlerinde bu kadar hassasiyet gösterilmemiştir. Bilhassa hamse ve aşere gülleri sayfaya nasıl denk gelmişse, sıklıkla ayet sayısı gözetilmeden, sayfa kenarında kalan alana göre yerleştirilmiştir. Kimi zaman gül işlenmeden yalnızca yazı ile de bölünme yerleri ifade edilmiştir. Örneğin; Hamidiye 5’te lâciverd mürekkep kullanılarak tevkî hatla Arapça “hamse” ibaresi 391 adet yazılmıştır. Klâsik dönemde mushaf güllerinin içine üstübeç mürekkebi kullanılarak gül isimleri yazılmıştır. Kullanılan motifler, renk ve desen anlayışı, işçilik XVI. yüzyıl tezhip sanatının yansıması şeklindedir. Rûmî ve hatâyî grubu motiflerin en olgun şekli, üst düzey bir işçilik ile işlenmiştir. Klasik tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile işlenen desenler, mushafın diğer bölümlerindeki (zahriye, serlevha, hâtıme) tezyînat ile uyum içerisindedir. Mushaf gülleri sayfanın hâşiye boşluğunda aynı aks üzerinde tezhip edilmiştir. Aynı aks üzerinde olmayanlara da rastlanmıştır ancak kaideyi bozmayacak kadar azdır. Sayfanın yarısını kaplayacak kadar uzun, lâpislazuli rengindeki tığlarda çift tahrir tekniği kullanılmıştır. Motif olarak hatâyî grubunun yanı sıra noktalar ve çizgiler tığ bezemesinde görülmektedir.

Sonuç olarak; Mushaf güllerinden hamse ve aşere gülü XVI. yüzyılda işlevselliğini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış, özellikle mushafın sonlarına doğru sayfada sadece bezeme elemanı olarak kullanılmıştır. XV. yüzyılda rastladığımız mısıf gülüne XVI. yüzyılda artık rastlamamakla beraber hizip gülü yerini korumaya devam etmiştir. Secde ve cüz gülleri mümkün olduğu kadar görev yerlerinde bezenmeye gayret edilmiştir. Secde gülü yoksa da yazı ile secde âyeti karşısına Arapça olarak “secde” ibaresi yazılmıştır. Mushaf gülleri ait olduğu mushafın bezeme özelliklerini yansıtmaktadırlar. Zahriye yâhut serlevha sayfasında kullanılan motifler, aynı renklerle ve aynı işçilik kalitesi ile mushaf güllerinde de tekrarlanmıştır. Tek bir mushaf gülüne bakarak yaklaşık olarak dönem tâyini dahî yapılabilir

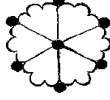
KAYNAKLAR

- AYVERDİ, İ., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2005
- ÇETİN, A., *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992
- DERMAN, Ç., “Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı” *Osmanlı*, c.11, YTY, Ankara, 1999, s. 108-119
- DERMAN, Ç., “Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi”, *Türkler*, c.12, YTY, Ankara, 2002, s.289-315
- DERMAN Ç., “Tarihimizde Mushafın Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c.46, S.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar, Ankara, 2010, s. 137-144
- EROĞLU, M., “Aşr-ı Şerif”, *DİA*, c.4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s.24
- ESİNER ÖZEN, M., *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap, İstanbul, 2003
- SERİN, M., “Mushaf”, *DİA*, c.31, TDV, İstanbul, 2006, S. 248-254
- SERİN, M., *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003
- TANINDI, Z., “13-14. Yüzyılda Yazılmış Kur'anların Kanunî Döneminde Yenilenmesi”, *Topkapı Sarayı Yıllık 1*, TSM Yayınları, İstanbul, 1986, s. 141

EKLER

Resim 1: SK H.5 Durak

Çizim 1: SK H. 5
Durak

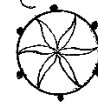
Resim 2: SK L. 16
Durak

Çizim 2: SK L. 16
Durak

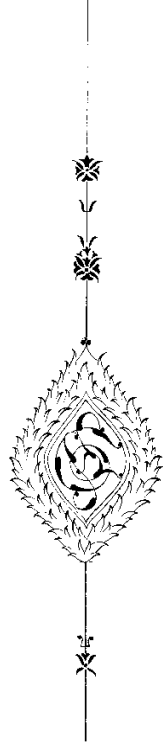
Resim 3: SK NO. 17
Durak

Çizim 3: SK NO. 17
Durak

Resim 4: SK H.5
Hamse gülü

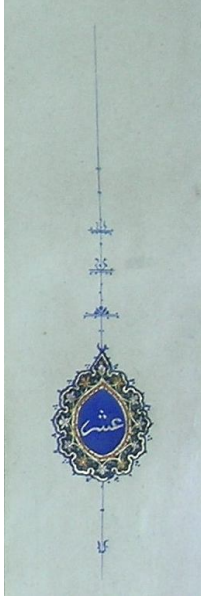
Çizim 4: SK H. 5
Hamse gülü

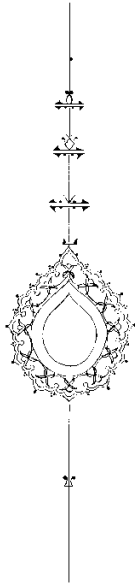
Resim 5: SK NO. 17
Hamse gülü

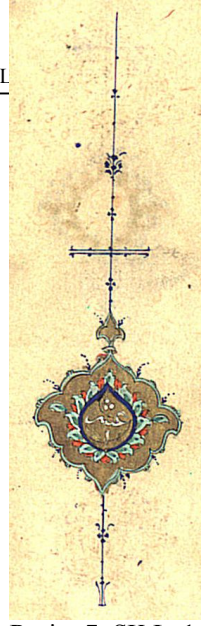
Çizim 5: SK NO. 17
Hamse gülü

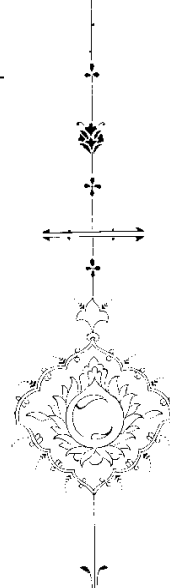
Resim 6: SK H. 5
Aşere gülü

Çizim 6: SK H. 5
Aşere gülü

Resim 7: SK L. 16
Aşere gülü

Çizim 7: SK L. 16
Aşere gülü

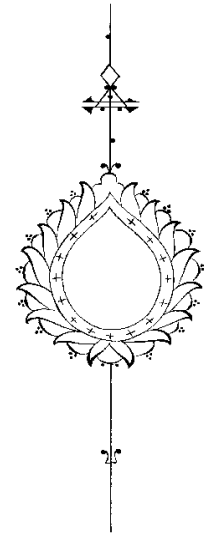
Resim 8: SK NO.17
Aşere gülü

Çizim 8: SK NO.17
Aşere gülü

Resim 9: SK H. 5
Secde gülü

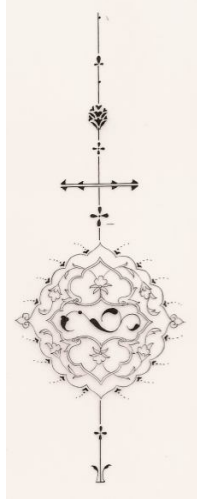

Çizim 9: SK H. 5
Secde gülü

XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde
Bulunan Üç Kur'an-ı Kerim Kapsamında İncelenmesi

Resim 10: SK L.16
Secde gülü

Çizim 10: SK L. 16
Secde gülü

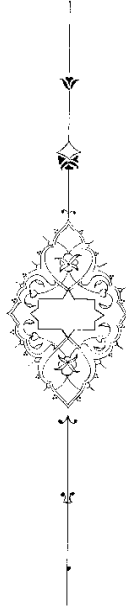
Resim 11: SK. NO.17
Secde gülü

Çizim 11: SK NO.17
Secde gülü

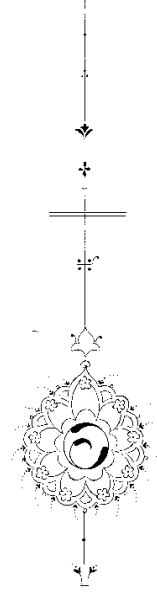
Resim 12: SK H. 5
Hizip gülü

Çizim 12: SK H. 5
Hizip gülü

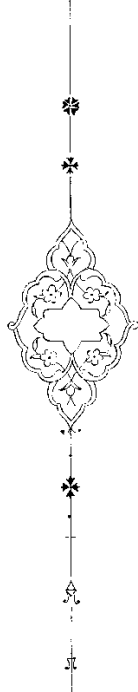
Resim 13: SK L.
16
Hizip gülü

Çizim 13: SK
L. 16

Resim 14: SK NO. 17
Hizip gülü

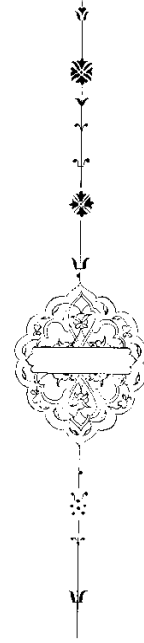

Çizim 14: SK NO. 17
Hizip gülü

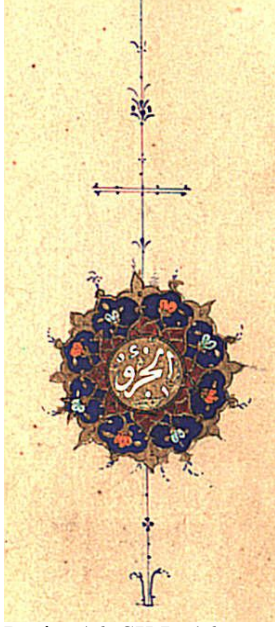

Resim 15: SK H.
5
Cüz gülü

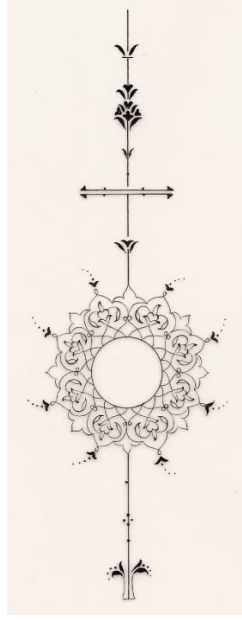
Hizip gülü

Çizim 15: SK
H.5
Cüz gülü

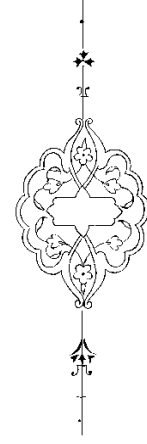
Resim 16: SK L. 16
Cüz gülü

Çizim 16: SK L. 16
Cüz gülü

Resim 17: SK
NO. 17
Cüz gülü

Çizim 17: SK
NO.
17
Cüz gülü